

SZLAKI NADZIEI

ODYSEJA WOLNOŚCI

LOSY POLAKÓW W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

☑ Młody kadet, Bliski Wschód (fot. AIPN)
A young cadet, Middle East (Photo: AIPN)

Trails of Hope
.....
The Odyssey of Freedom

FATE OF POLES DURING THE SECOND WORLD WAR

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

ATAK NA POLSKĘ

THE ATTACK ON POLAND

Atakiem Niemiec na Polskę 1 września 1939 r. rozpoczęła się II wojna światowa. 17 września 1939 r. granice Rzeczypospolitej przekroczyła Armia Czerwona, wykonując tym samym postanowienia paktu Ribbentrop–Mołotow – porozumienia z 23 sierpnia 1939 r., zawartego między ZSRS i Rzeszą Niemiecką. Tajny protokół zakładał podział Polski oraz ustalał strefy wpływów Związku Sowieckiego i Niemiec w Europie Środkowej i Wschodniej. Polacy stanęli do heroicznej, nierównej walki. 17 września polskie władze państwowe przeszły przez granicę polsko-rumuńską. Przez granicę z Rumunią i Węgrami przedostawały się tysiące ludzi, pragnąc kontynuować walkę o wolność. W okupowanym kraju Niemcy i Sowieci wprowadzili powszechny terror i represje na masową skalę. Polacy szybko przystąpili do budowy ruchu oporu. Stworzono podziemne struktury administracji państwowej, szkolnictwa, policji i armii.

The German attack on Poland on 1 September 1939 initiated the Second World War. On 17 September 1939 the Red Army crossed the borders of the Republic of Poland, in this way fulfilling the provisions of the Molotov–Ribbentrop Pact: the agreement concluded between the USSR and the German Reich on 23 August 1939. Its secret protocol provided an agreement on the division of Poland and defined the spheres of influence of the Soviet Union and Germany in Central and Eastern Europe. Poles became engaged in a heroic and unequal fight. On 17 September, Polish state authorities crossed the Polish–Romanian border. Thousands of Poles eager to continue the fight for freedom also fled to Romania and Hungary. The Germans and Soviets inflicted terror and mass repressions in the country they occupied; yet Poles quickly embarked on forming a resistance movement. Underground structures of state administration, education, the Police, and the army were developed.

☞ Ludowy komisarz spraw zagranicznych ZSRS Wiaczesław Mołotow składa podpis na dokumencie niemiecko-sowieckiego paktu o nieagresji (paktu Ribbentrop–Mołotow), Moskwa, 23 VIII 1939 r. (fot. AIPN)

The Chairman of the Council of People's Commissars of the Soviet Union and Soviet Minister of Foreign Affairs signing the German–Soviet nonaggression pact (known as the Molotov–Ribbentrop Pact), Moscow, 23 August 1939 (Photo: AIPN)

☞ Obóz internowania dla żołnierzy Wojska Polskiego w Targu-Jiu w Rumunii, 1940 r. (fot. Stanisław Sarek; Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

Internment camp for Polish soldiers in Targu-Jiu in Romania, 1940 (Photo: Stanisław Sarek, Polish Institute and Sikorski Museum in London, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

☞ Warszawa we wrześniu 1939 r. (fot. Fundacja Ośrodka KARTA)

Warsaw in September 1939 (Photo: KARTA Centre Foundation)

☞ Niemiecki pancernik Schleswig-Holstein ostrzeliwuje polskie pozycje na Westerplatte, 1939 r. (fot. AIPN)

Schleswig-Holstein, a German pre-dreadnought battleship, shelling Polish positions at Westerplatte in Gdansk, 1939 (Photo: AIPN)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

ORP „ORZEŁ”

POLISH NAVY SUBMARINE “ORZEŁ”

***Pamiętajcie, że z zaświatów
nie wypada powracać gorszą
klasą niż pierwszą.***

Jan Grudziński

*Remember that the only right way to return
from the netherworld is to travel first class.*

Jan Grudziński

Jan Grudziński – kapitan Polskiej Marynarki Wojennej. Po ucieczce z internowania w Tallinie w 1939 r. poprowadził okręt ORP „Orzeł” i jego załogę bez map i innych pomocy nawigacyjnych do Anglii przez Bałtyk i Cieśninę Duńskie. Jako dowódca okrętu kontynuował walkę i wykonywał regularne patrole bojowe na Morzu Północnym. 23 maja 1940 r. ORP „Orzeł” wyszedł w swój ostatni rejs, podczas którego miał patrolować rejon cieśniny Skagerrak. Okrętu nie odnaleziono. (fot. Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni)

Jan Grudziński – Captain in the Polish Navy. Having escaped internment in Tallinn in 1939, he guided the ORP Orzeł submarine and commanded her crew, with no maps and working navigation equipment, to England across the Baltic Sea and through the Danish Straits. As the ship's commander he continued fighting and regularly patrolled the North Sea. On 23 May 1940, ORP Orzeł left port on its last mission to patrol the area around the Skagerrak and has never been found since (Photo: Naval Museum in Gdynia)

Proporzec Marynarki Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1917–1945 (fot. domena publiczna)

The Naval Jack of the Polish Navy in 1917–45 (Photo: public domain)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

TERROR OKUPACYJNY

THE TERROR OF THE OCCUPATION

Celem represji niemieckich na okupowanym terytorium Polski była zagłada biologiczna narodu w obozach pracy, obozach koncentracyjnych, a wreszcie w obozach zagłady. Tylko w tej części Europy za pomoc ludności żydowskiej groziła kara śmierci. Stosowano odpowiedzialność zbiorową, co oznaczało zabijanie całych rodzin.

Masową i najbardziej wyniszczającą formą represji stosowaną przez Sowietów były wywózki w głąb ZSRS. W latach 1940–1941 wywieziono co najmniej 315 tys. obywateli polskich. Początkiem dramatu była kilkutygodniowa podróż w wagonach bydłowych, w skrajnych temperaturach syberyjskiej zimy lub lata. Wielu chorych, starszych i wiele dzieci umierało jeszcze podczas podróży. Większość wywiezionych kierowano do wyniszczającej pracy – w trudnych warunkach klimatycznych – w lasach i kopalniach.

Polskich żołnierzy i policjantów, którzy trafili w 1939 r. do niewoli sowieckiej, umieszczono w obozach specjalnych NKWD w Kozieleisku, Starobielsku i Ostaszkowie. Rozstrzelano ich w ramach zbrodni katyńskiej, na podstawie uchwały najwyższych władz sowieckich z 5 marca 1940 r.

The purpose of German repression in the occupied Poland was the biological destruction of the nation in labour camps, concentration camps, and in the death camps. Only in this part of Europe was aiding Jews punishable by death. Collective responsibility meant murdering whole families.

The most destructive form of mass repression the Soviets resorted to was deportation into the backwoods of the USSR. At least 315,000 Polish citizens were deported in 1940–41. Each individual tragedy started with a several-week long journey in cattle wagons in the extreme temperatures of the Siberian winter or summer. Many of the sick, the elderly and children died on the way. Being exposed to extreme weather conditions, many of the deportees were worked to death in the forests and mines.

Polish soldiers and police officers interned by the Soviets in 1939 were transported to special NKVD camps in Kozelsk, Starobelsk, and Ostashkov, and subsequently killed as part of the Katyn Massacre, which was ordered by the highest Soviet authorities on 5 March 1940.

Grupa kobiet pracujących przy wyrobie lasu w okolicach Swierdłowska w ZSRS, 22 listopada 1940 r. (fot. Fundacja Ośrodka KARTA, udostępniła Halina Karny)

A group of women at work clear-felling a forest near Sverdlovsk in the USSR, 22 November 1940 (Photo: KARTA Centre Foundation, courtesy of Halina Karny)

Polacy – deportowani ze Złoczowa do ZSRS – przy grobach swoich bliskich, zmarłych na zesłaniu. Od lewej: Julia Fedak, Jerzy Fedak i Zofia Hosowska. Januszewka, Kazachska SRS, 1942 r. (fot. Fundacja Ośrodka KARTA, udostępnił Jerzy Fedak)

Polish deportees from Złoczów to the USSR by the graves of their loved ones who had died while in exile. Left to right: Julia Fedak, Jerzy Fedak, and Zofia Hosowska. Janushevka, Kazakh SSR, 1942 (Photo: KARTA Centre Foundation, courtesy of Jerzy Fedak)

1940 – KREW I BÓL

1940 – BLOOD, SWEAT AND TEARS

Od jesieni 1939 r. we Francji była tworzona Armia Polska. W jej skład weszli Polacy, którzy przedostali się z kraju lub wcześniej przebywali w Europie Zachodniej.

Aby zapewnić sobie dostawy surowców, 9 kwietnia 1940 r. III Rzesza zaatakowała Danię i Norwegię. Jednostki polskie wzięły udział w walkach w Norwegii, wykazując się męstwem w bitwie o Narwik. Choć zakończyła się ona odwrotem, to port w Narwiku stał się symbolem pierwszego zwycięstwa nad Niemcami.

10 maja 1940 r. celem agresji niemieckiej stały się Belgia, Holandia i Francja. Po przełamaniu przez Niemców frontu nad Sommą i Aisne nie udało się już ich zatrzymać. Trzy dni przed kapitulacją Francji rozpoczęła się ewakuacja żołnierzy polskich do Wielkiej Brytanii.

Na rozkaz Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego utworzono 1. Korpus Polskich Sił Zbrojnych. Polskie dywizjony lotnicze wzięły udział w bitwie o Anglię. Polacy dołączyli do walki, kiedy największa lotnicza bitwa świata wchodziła w decydującą fazę. Szala zwycięstwa przechyliła się na stronę aliantów dzięki wspólnej walce lotników z wielu krajów okupowanych przez Niemców. Dzięki ich poświęceniu udało się powstrzymać inwazję na Wielką Brytanię.

In the autumn of 1939, a Polish Army was being formed in France. It was made up of Poles who had fled the country or had been in Western Europe.

On 9 April 1940, the Third Reich invaded Denmark and Norway to secure supplies of raw materials. Polish units fought for Norway, demonstrating bravery in the battle of Narvik. Even though it ended in a retreat, the port in Narvik was the first major defeat of WWII for Germany.

On 10 May 1940, Belgium, the Netherlands, and France became the targets of German aggression. After the Germans broke through the front at Somme and Aisne, they could no longer be stopped. Three days before the capitulation of France, the evacuation of Polish troops to Britain began.

On the order of the Supreme Commander General Władysław Sikorski, the I Corps of the Polish Armed Forces was formed. Polish air squadrons took part in the Battle of Britain. Poles joined the fight when the world's biggest air battle entered a decisive phase. The Allied forces prevailed because of airmen from many German-occupied countries who joined the fight. Thanks to their sacrifices, it was possible to stop the invasion of Britain.

✈ Samoloty Dywizjonu Myśliwskiego 303, Wielka Brytania, 1942 r. (fot. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

The planes of the 303 Squadron of the RAF, UK, 1942 (Photo: Polish Institute and Sikorski Museum in London, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

👤 Żołnierze Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich w Norwegii, maj 1940 r. (fot. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

Soldiers of the Polish Independent Highland Brigade in Norway, May 1940 (Photo: Polish Institute and Sikorski Museum in London, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

🚗 Polskie oddziały pancerne – czołgi Renault R-35 z 3. kompanii liniowej 1. batalionu pancernego 10. Brygady Kawalerii Pancernej podczas kampanii nad Marną we Francji, czerwiec 1940 r. (fot. ze zbiorów Krzysztofa Barbarskiego, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

Polish armoured troops – Renault R-35 tanks of the 3rd Line Company of the 1st Polish Tank Battalion of the 10th Armoured Cavalry Brigade during the campaign on the Marne in France, June 1940 (Photo from the collection of Krzysztof Barbarski, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

NA SKRZYDŁACH ON WINGS

*Chęć zwycięstwa jest tak wielka,
że zapomina się o wszystkim,
co się dzieje dookoła – widzi
się tylko wroga.*

Zdzisław Krasnodębski

*The will to win is so powerful that you forget everything
around you and see nothing but the enemy.*

Zdzisław Krasnodębski

☑ Zdzisław Krasnodębski – wnuk powstańca styczniowego z 1863 r. i zesłańca na Sybir, Józefa Krasnodębskiego. Służbę żołnierską rozpoczął jako szesnastoletni ochotnik w 1920 r. – podczas wojny polsko-bolszewickiej. Pierwszy dowódca legendarnego Dywizjonu Myśliwskiego 303. 6 września 1940 r. został zestrzelony podczas walki, między Hextable a Wilmington. Ciężko poparzony trafił do szpitala. Po powrocie ze szpitala został wysłany do Kanady z Misją Wojskową, której celem było werbowanie w Ameryce młodych rekrutów do Polskich Sił Zbrojnych. Po wojnie nie powrócił do kraju. Zmarł 3 sierpnia 1980 r. w szpitalu w Toronto (fot. ze zbiorów Stanisława Błasiaka)

Zdzisław Krasnodębski – a grandson of a January Uprising (1863) insurgent sent to exile in Siberia, Józef Krasnodębski. He entered the service in 1920 as a 16-year-old volunteer during the Polish-Soviet War. The first commander of the famous No. 303 Polish Fighter Squadron. On 6 September 1940, his plane was shot down in a dogfight and he baled out between Hextable and Wilmington. Badly burnt, he was taken to hospital. On his return, he was sent on a military mission to Canada to draft young recruits from America to the Polish Army. He never returned to Poland after the war and died in hospital in Toronto on 3 August 1980 (Photo from the collection of Stanisław Błasiak)

☑ Znak Dywizjonu 303 (fot. domena publiczna)

303 Squadron badge emblem (Photo: public domain)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

WOJNA SIĘ ROZSZERZA

THE WAR SPREADS

Rok 1941 przyniósł zmiany. Wybuch wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca doprowadził do zerwania dotychczasowego sojuszu i przejścia ZSRS w szeregi aliantów. Wpłynęło to na sytuację obywateli polskich, znajdujących się na terenie ZSRS.

Do walk na kolejnym froncie wojny – w Afryce Północnej – zaangażowano Samodzielną Brygadę Strzelców Karpackich, dowodzoną przez gen. bryg. Stanisława Kopańskiego. W drugiej połowie sierpnia 1941 r. została ona skierowana do wzmocnienia twierdzy Tobruk, oblężonej przez siły niemiecko-włoskie. W październiku Polacy przejęli najdłuższy i najcięższy zachodni odcinek obrony. Walki w Tobruku trwały do grudnia 1941 r., kiedy to siły alianckie odblokowały twierdzę.

W grudniu 1941 r. do wojny przystąpiły Stany Zjednoczone, co zmieniło układ sił na frontach. Wojna swoim zasięgiem ogarnęła niemal cały świat.

The year 1941 brought changes. The outbreak of the German-Russian War on 22 June broke the previous alliance and had USSR change sides and join the Allies. This had a bearing on the situation of Polish citizens on the territory of the USSR.

The Polish Independent Carpathian Rifle Brigade, commanded by General Stanisław Kopański, was sent to fight on a new front in the war: in North Africa. In late August 1941 it was instructed to reinforce the fortress of Tobruk, besieged by the German and Italian forces. In October Poles took over the longest and most difficult Western defence sector of the fortress. Fighting in Tobruk continued until December 1941, when Allied Forces relieved the siege.

In December 1941, the United States entered the war, which changed the balance of power on the front. Now the war extended to nearly every corner of the world.

📍 Zniszczenia w Pearl Harbor po japońskim nalocie 7 grudnia 1941 r. (fot. National Archives and Records Administration)

The destruction at Pearl Harbor after the Japanese air raid of 7 December 1941 (Photo: National Archives and Records Administration)

📍 Żołnierze Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich na pierwszej linii frontu na pustyni pod Tobrukiem. Libia, grudzień 1941 r. (fot. NAC)

Soldiers of the Polish Independent Carpathian Rifle Brigade on the front line in the desert near Tobruk. Libya, December 1941 (Photo: NAC)

📍 Okolice Twierdzy Brześć, kolumna jeńców sowieckich, 1941 r. (fot. Fundacja Ośrodka KARTA, udostępnił Stanisław Blichiewicz)

A column of Soviet prisoners of war near the fortress of Brest, 1941 (Photo: KARTA Centre Foundation, courtesy of Stanisław Blichiewicz)

BITWA O ATLANTYK

THE BATTLE OF THE ATLANTIC

***Dziś czas jest dla ludzi silnych
i odważnych, ci bowiem tylko
mogą uzyskać zwycięstwo
i uwolnić świat od tyranii.***

Władysław Sikorski

*Now is the time of strong and daring people,
for only they can gain victory and liberate
the world from tyranny.*

Władysław Sikorski

II wojna światowa toczyła się na wielu frontach, w tym na Oceanie Atlantyckim, przez który przebiegały główne szlaki łączące obie Ameryki i Europę. Ich opanowanie mogło zmienić losy wojny w Europie i na świecie. Od jesieni 1939 r. polskie okręty wojenne oraz statki handlowe wspierały aliantów w konwojach i największych operacjach bojowych.

The Second World War continued on many fronts, including that on the Atlantic Ocean, intersected by the main routes connecting both the Americas and Europe. Dominating those could change the course of the war in Europe and in the world. Beginning in the autumn of 1939 Polish men-of-war and merchant ships supported the Allies in convoys and key military operations.

📍 Szkolenie marynarzy Państwowej Szkoły Morskiej w Wielkiej Brytanii (fot. NAC)

Training the seamen of the Polish Merchant Navy College in the United Kingdom (Photo: NAC)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

ISKRA NADZIEI

A SPARK OF HOPE

Podpisanie układu Sikorski-Majski, przywracającego stosunki dyplomatyczne między Polską a ZSRS. Londyn, 30 VII 1941 r. (fot. Imperial War Museum)

The signing of the Sikorski-Majski Agreement reinstating diplomatic relations between Poland and the USSR. London, 30 July 1941 (Photo: Imperial War Museum)

30 lipca 1941 r. w Londynie został podpisany układ polsko-sowiecki, który przywracał między innymi wzajemne stosunki dyplomatyczne. Jego skutkiem była tzw. amnestia dla obywateli polskich, znajdujących się na terenie ZSRS. Pozwoliło to na zwolnienie wielu osób z obozów i miejsc zesłania. 14 sierpnia zawarto umowę wojskową, która określała zasady funkcjonowania w ZSRS Armii Polskiej, stanowiącej część Polskich Sił Zbrojnych. W sercach wielu Polaków pojawiła się nadzieja na powrót do domu. Na czele armii stanął, zwolniony z więzienia sowieckiego, gen. bryg. Władysław Anders. Podczas wizyty w Moskwie Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego w grudniu 1941 r. postanowiono, że Armia Polska zostanie rozbudowana, a następnie skierowana na front. Równoległe władze polskie rozpoczęły intensywne poszukiwania żołnierzy wziętych przez Sowietów do niewoli w 1939 r.

A Polish-Soviet agreement that, among other provisions, re-established mutual diplomatic relations throughout the USSR. This allowed the release of many people from the camps and places of exile. The signing of a further military alliance, whose provisions defined the principles of operation of the Polish Army in the USSR (part of the Polish Armed Forces) took place on 14 August. Polish hearts were inspired by the hope of returning home. The command of the army was entrusted to General Władysław Anders, whom the Soviet authorities released from prison. A decision to expand the Polish army and then send it to the front was reached during the visit of General Władysław Sikorski to Moscow in December 1941. At the same time the Polish government began an intensive search for the Polish soldiers taken prisoners of war by the Soviets in 1939.

Generał Władysław Anders (dowódca Armii Polskiej w ZSRS) i płk. dypl. Leopold Okulicki (szef Sztabu Armii Polskiej w ZSRS) – w gabinecie gen. Andersa, 1941–1942 (fot. NAC)

General Władysław Anders (Commander of the Polish Army in the USSR) and Col Leopold Okulicki (Chief of Staff of the Polish Army in the USSR) in General Anders's office, 1941–42 (Photo: NAC)

Polscy żołnierze odpoczywający po ćwiczeniach, Dżalał-Abad w Kirgistanie, ZSRS, luty 1942 r. (fot. Wiktor Ostrowski; Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

Polish soldiers taking a breather after exercises, Jalal-Abad, Kyrgyzstan, USSR, February 1942 (Photo: Wiktor Ostrowski; Polish Institute and Sikorski Museum in London, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

WYJŚCIE Z DOMU NIEWOLI

OUT OF THE LAND OF SLAVERY

Żołnierze Armii Polskiej na Wschodzie w drodze na ćwiczenia (fot. AIPN)

Soldiers of the Polish Army in the East on their way to military exercises (Photo: AIPN)

Dzieci, które dotarły do formującej się armii gen. Andersa, Wrewska, Uzbekistan, ZSRS, maj 1942 r. (fot. Wiktor Ostrowski; Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

Children who made it to the Anders' Army, Wrewska, Uzbekistan, USSR, May 1942 (Photo: Wiktor Ostrowski; Polish Institute and Sikorski Museum in London, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

Grupa polskich zesłańców odpoczywa na granicy sowiecko-irańskiej, 1942 r. (fot. Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce)

A group of Polish exiles taking a rest on the border between the USSR and Iran, 1942 (Photo: Józef Piłsudski Institute of America)

W roku 1942 wojska niemieckie były około 150 km od Moskwy, a front rozciągał się od Leningradu na północy po Rostów nad Donem na południu. Sowietom coraz trudniej było ukrywać fakt zamordowania w Katyniu tysięcy polskich żołnierzy. Świeżo utworzonym oddziałom polskim brakowało podstawowego zaopatrzenia. Władze ZSRS wstrzymały dalszy pobór do armii. Polacy stawali się dla Sowietów sojusznikiem coraz bardziej kłopotliwym. Z powodu braku racji żywnościowych dla polskich jednostek podjęto rozmowy na temat ewakuowania ich z ZSRS do Iranu. W marcu 1942 r. władze sowieckie zgodziły się na wyjazd części żołnierzy i ludności cywilnej przebywającej przy wojsku. Dopiero w sierpniu zdecydowano o przemieszczeniu całości polskiej armii. Ewakuacja trwała do początku września 1942 r. Radość wśród Polaków był ogromna. Niejednokrotnie udało się uratować całe rodziny. Jednak ich podróż do domu dopiero się rozpoczynała. Ludność cywilna znalazła schronienie na czterech kontynentach, między innymi w Afryce Wschodniej, Indiach, Meksyku i Nowej Zelandii.

Wielu obywateli polskich nie mogło się ewakuować i pozostało w ZSRS. Część z nich powróciła do kraju w szeregach armii całkowicie podporządkowanej Sowietom, inni mogli wrócić dopiero wiele lat po wojnie.

In 1942, the German armies were around 150 km away from Moscow, the line of the front stretching from Leningrad in the north to Rostov on Don in the south. The Soviets were finding it increasingly difficult to conceal the murder of thousands of Polish soldiers in Katyn. The freshly formed Polish troops lacked basic supplies, and further drafts were suspended by the Soviet authorities. Poles were turning into an increasingly troublesome ally for the USSR. Due to the lack of food rations for the Polish units, talks on evacuation from the USSR to Iran began. In March 1942, the Soviet government agreed to the evacuation of some Polish soldiers and civilians remaining with the army. The decision to move the entire Polish army was only reached in August. Evacuation continued until early September 1942. Poles were overjoyed. Many whole families were successfully saved. Yet the way home had only begun. Civilians found shelter on four continents, reaching East Africa, India, Mexico, and New Zealand.

Nonetheless, many Polish citizens could not evacuate and remained in the USSR. Some returned to Poland in the ranks of an army under full Soviet command, while others could only return many years after the war.

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

Mali wiekiem, lecz dojrzałym cierpieniem

Hanka Ordonówna

Young by age, mature by suffering
Hanka Ordonówna

Hanka Ordonówna (właściwie Maria Anna Tyszkiewicz) – polska piosenkarka i aktorka. Aresztowana przez NKWD, została w 1940 r. wywieziona do łagru w Uzbekistanie. Ewakuowana z ZSRS w 1942 r. razem z sierocińcem przez Bombaj w Indiach do Bejrutu w Libanie. Organizowała pomoc dla osieroconych dzieci polskich wygnańców. Zmarła w 1950 r. w Bejrucie podczas epidemii tyfusu.

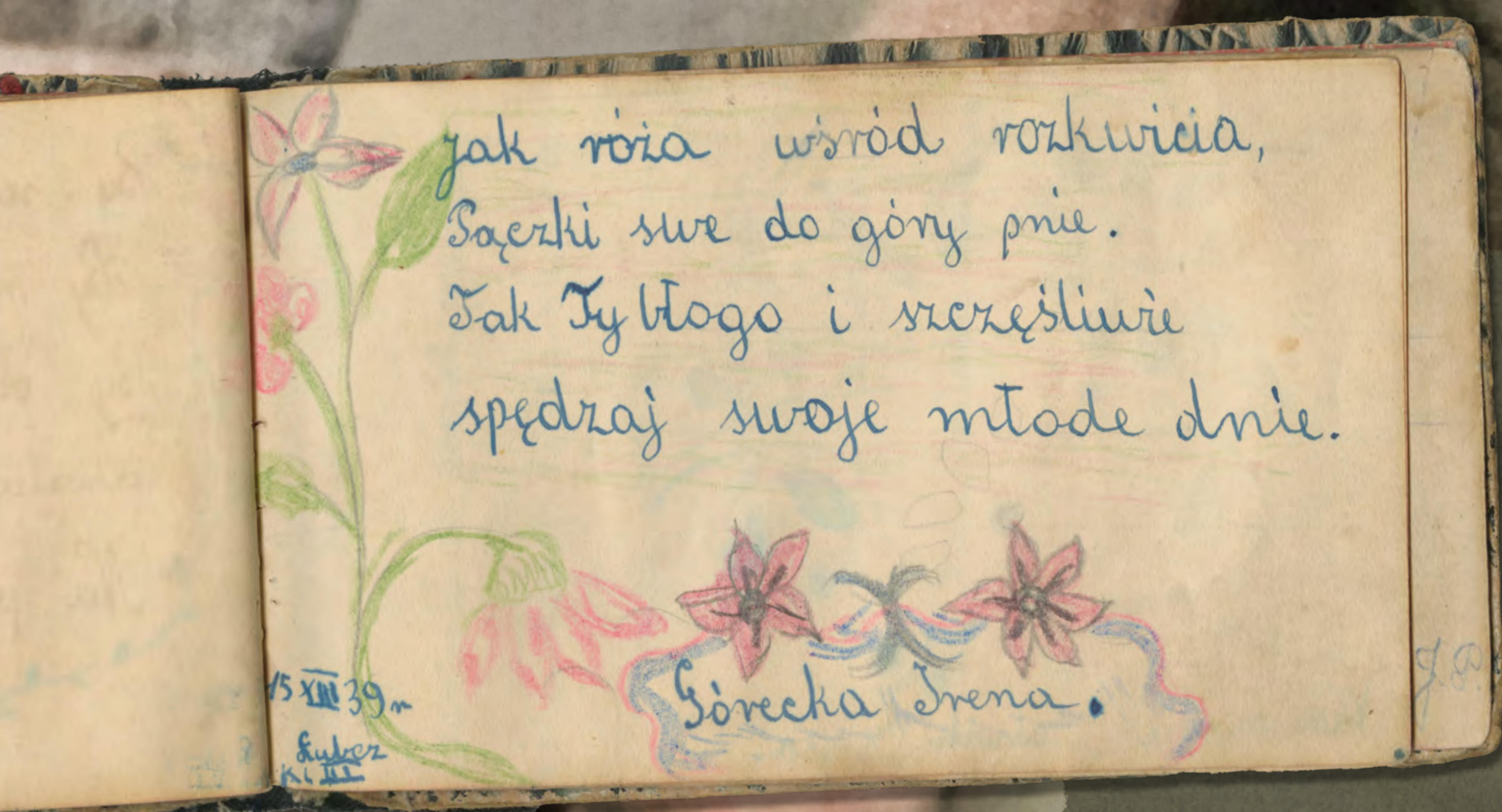
Hanka Ordonówna is the stage name of Maria Anna Tyszkiewicz, a Polish singer and actress. Arrested by the NKVD, she became a prisoner of the Gulag in Uzbekistan in 1940. Evacuated from the USSR with an orphanage, passing via Bombay in India to arrive in Beirut in Lebanon in 1942, she organised aid for the orphaned children of the Polish deportees. Ordonówna died in Beirut during a typhoid outbreak in 1950.

📄 Dziewczyna uratowana przez Armię Polską ewakuowaną z ZSRS w 1942 r. (fot. Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce)

A girl rescued by the Polish Army and evacuated from the USSR in 1942 (Photo: Józef Piłsudski Institute of America)

📖 W 1938 r. Helenka Czulkow założyła pamiętnik, w którym zbierała wpisy koleżanek. Towarzyszył jej nie tylko na zesłaniu, lecz także po powrocie do ojczyzny (fot. Muzeum Pamięci Sybiru)

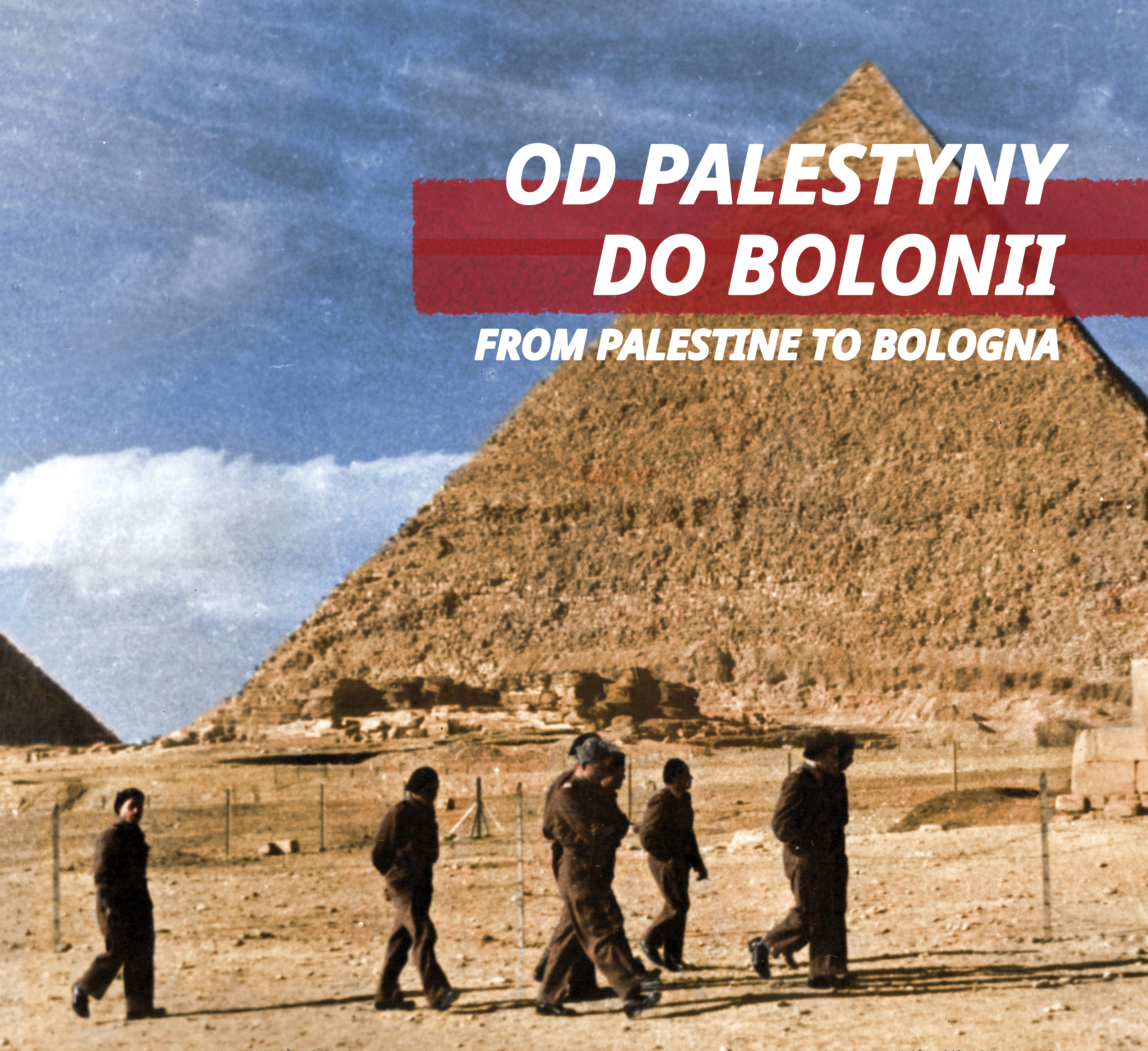
In 1938, Helenka Czulkow started a diary in which she collected entries from her friends. It accompanied her not only in exile but also on the way back to her homeland (Photo: Memorial Museum Siberia)

OD PALESTYNY DO BOLONII

FROM PALESTINE TO BOLOGNA

W czerwcu 1943 r. podczas wizyty Naczelnego Wodza na Bliskim Wschodzie zapadła decyzja o przekształceniu części Armii Polskiej na Wschodzie w 2. Korpus Polski. Na terenie Palestyny odbyły się reorganizacja i przeszkolenie jednostek. Żołnierze 2. Korpusu wzięli udział w działaniach bojowych prowadzonych na terenie Włoch. Od początku 1944 r. wojska alianckie usiłowały przebić się przez silnie ufortyfikowane pozycje niemieckie. Droga do Rzymu wiodła przez przełęcz górskie najwęższego miejsca Półwyspu Apenińskiego. Mimo wielu wcześniejszych prób oddziałów amerykańskich, brytyjskich, francuskich, nowozelandzkich i hinduskich – to Polakom w maju 1944 r. udało się przełamać zacieklą obronę i zdobyć Monte Cassino.

Polskie oddziały walczyły również pod Piedimonte, a następnie na odcinku adriatyckim, gdzie 18 lipca wyzwolono Ankonę. Swoją szlak bojowy żołnierze gen. Władysława Andersa zakończyli zdobyciem Bolonii 21 kwietnia 1945 r.

The decision to transform part of the Polish Army in the east into the Polish II Corps was made in June 1943, during a visit of the supreme commander to the Middle East. The units were reorganised and trained in British Palestine. The soldiers of Polish II Corps fought in the Italian Campaign, where the Allied troops tried to break through the strongly fortified German positions from early 1944. The road to Rome led through the mountain passes of the narrowest neck of the Apennine Peninsula. After many failed attempts by American, British, French, New Zealand, and Indian forces, it was the Poles who succeeded in breaking down the defences and capturing Monte Cassino in May 1944.

The Polish troops went on to fight at Piedimonte San Germano, and later along the Adriatic Shore, where they liberated Ancona on 18 July. The military passage of the Anders' Army ended with the liberation of Bologna on 21 April 1945.

Włosi witają żołnierzy 2. Korpusu Polskiego. Na samochodzie drugi z lewej gen. Klemens Rudnicki. Bolonia, Włochy, 21 IV 1945 r. (fot. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

Italians welcoming the soldiers of the Polish II Corps. Standing on the car second from the left is General Klemens Rudnicki. Bologna, Italy, 21 April 1945 (Photo: Polish Institute and Sikorski Museum in London, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

Z egipskich portów polska armia transportowana była na front włoski. Polscy żołnierze 2. Brygady Panczernej przed piramidą Chefrena. Giza, Egipt, 1943 r. (fot. NAC)

The Polish army was transported to the Italian front from the Egyptian sea ports. Polish soldiers of 2nd Armoured Brigade by the Pyramid of Khafre. Giza, Egypt, 1943 (Photo: NAC)

General Władysław Anders z towarzyszącymi mu oficerami. W głębi widać ruiny klasztoru na Monte Cassino. Cassino, Włochy, maj 1944 r. (fot. Felician Maliniak; Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

General Władysław Anders with accompanying officers. Ruins of the Monte Cassino Monastery visible in the background. Cassino, Italy, May 1944 (Photo: Felician Maliniak; Polish Institute and Sikorski Museum in London, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

DO GRANIC WYTRZYMAŁOŚCI PUSHED TO THE LIMITS OF ENDURANCE

*Nikt nie ma prawa handlować
honorem i godnością Polski.*

Władysław Anders

No one has the right to bargain the honour and dignity of Poland.

Wladyslaw Anders

Kurs Commando był niezwykle rygorystyczny. Obejmował między innymi wspinaczkę skalną i górską, obsługę łodzi motorowych, wszelkie aspekty desantu morskiego, nawigację i orientację w terenie, taktykę, maskowanie się, przemieszczanie, walkę nocą i walkę wręcz. Siły specjalne wykorzystywano do przeprowadzania operacji rajdowych i dywersyjnych, w celu nękania i wiązania sił wroga. Polskie jednostki Commando działały na froncie włoskim między innymi w okolicach Tarentu, Neapolu i Monte Cassino.

The training carried out by the Commando units was extremely demanding. It comprised rock and mountain climbing, driving motorboats, all aspects of sea landing, navigation and orientation, tactics, disguise and camouflage, moving in all types of terrain, and night and hand-to-hand combat. The objective of the special units was to harass and engage the enemy forces through raids and subversive operations. In the Italian Campaign, Polish Commando units operated e.g., around Taranto, Naples, and Monte Cassino.

➤ 1. Samodzielna Kompania Commando podczas ćwiczeń (fot. AIPN)

1st Motorised Independent Polish Commando Company on exercises (Photo: AIPN)

➤ Znaki grupy Commando (fot. domena publiczna)

Commando unit patches (Photo: public domain)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

OD NORMANDII DO WILHELMSHAVEN

FROM NORMANDY TO WILHELMSHAVEN

25 lutego 1942 r. w Wielkiej Brytanii utworzono 1. Dywizję Pancerną. Jej dowódcą został gen. bryg. Stanisław Maczek. Jednostka wzięła udział w krwawych walkach w Normandii pod Falaise. Uniemożliwienie ucieczki niemieckim oddziałom pod Chambois dywizja okupiła dużymi stratami. Aliancy dowódcy byli przekonani o konieczności jej wycofania z walki. Mimo to – uzupełniona – wzięła udział w brawurowym pościgu za wrogiem, wyzwalając miasta Francji, Belgii i Holandii. Hasło „Priority for the Poles” stało się znane każdemu żołnierzowi alianckiemu. W trakcie walk o Ypres gen. Maczek zakazał prowadzenia ognia artyleryjskiego w miastach, dzięki czemu ludność cywilna Belgii i Holandii nie straciła życia i dobytku. Ciężar walk spoczął na barkach strzelców oczyszczających zajmowane tereny z jednostek wroga. Mieszkańcy zapamiętali to z wdzięcznością. W 1945 r., po krwawych walkach w Holandii 1. Dywizja Pancerna wkroczyła do Niemiec, aby skończyć szlak bojowy w Wilhelmshaven.

The 1st Polish Armoured Division was formed in the United Kingdom on 25 February 1942, and its command was given to General Stanisław Maczek. The division shed a great deal of blood near Falaise in Normandy and then blocked the German escape route from the Chambois pocket, again at the cost of heavy losses. The Allied commanders were convinced it needed to be withdrawn from active fighting. Nevertheless, replenished, it participated in a daring pursuit of the enemy, liberating cities in France, Belgium, and the Netherlands. The slogan "Priority for the Poles" became known to all Allied soldiers. While capturing Ypres, General Maczek forbade the use of artillery fire in cities, saving the lives and property of Belgian and Dutch civilians. The burden of the fight was transferred to the riflemen, who cleared the territory of enemy units. The locals have fond memories of his decision. In 1945, after the bloody campaign in the Netherlands, the 1st Polish Armoured Division entered Germany, ending its battle trail with capturing the naval base of Wilhelmshaven.

☞ Generał Stanisław Maczek, dowódca 1. Dywizji Pancerniej (z lewej, mówi przez laryngofon), w czołgu Cromwell VII szwadronu sztabowego. Z prawej – rotmistrz Tadeusz Wysocki (fot. NAC)

General Stanisław Maczek, commander of the 1st Armoured Division (left, talking to a laryngophone), in a Cromwell VII tank of the Staff Squadron, Captain Tadeusz Wysocki on the right (Photo: NAC)

☞ 1. Samodzielna Brygada Spadochronowa sformowana w Wielkiej Brytanii w październiku 1941 r. Brygada miała wziąć udział w walkach w Polsce. Ostatecznie uczestniczyła w największej operacji z udziałem wojsk powietrznodesantowych we wrześniu 1944 r. na terytorium okupowanej Holandii, pod Arnhem (fot. NAC)

The 1st (Polish) Independent Parachute Brigade was formed in the UK in October 1941 to fight in Poland. Eventually, it participated in the largest airborne operation in history, conducted near Arnhem, in the territory of occupied Netherlands, in September 1944 (Photo: NAC)

☞ Alianckie oddziały desantowe lądują na plaży Omaha. W działaniach bojowych brały udział: Polskie Siły Powietrzne, Polska Marynarka Wojenna i Polska Marynarka Handlowa, 6 czerwca 1944 r. (fot. National Archives and Records Administration)

Allied assault troops land on Omaha Beach. The Polish Air Force, Polish Navy, and the Polish Merchant Navy participated in the operation, 6 June 1944 (Photo: National Archives and Records Administration)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

CICHOCIEMNA

THE SILENT UNSEEN

**[...] przysięgam być wiernym Ojczyźnie mej,
Rzeczypospolitej Polskiej, stać nieugięte na straży
Jej honoru i o wyzwolenie Jej z niewoli walczyć
ze wszystkich sił – aż do ofiary życia mego [...]**

fragment przysięgi cichociemnych i żołnierzy Armii Krajowej

(...) I pledge allegiance to my Fatherland, the Republic of Poland, to guard her honour steadfastly, and to fight for her liberation with all my strength, even to the extent of sacrificing my own life. (...)

an excerpt from the oath taken by the Silent Unseen and the soldiers of the Home Army

Cichociemni nie byli zwartą formacją ani oddziałem wojskowym, nie mieli własnego sztandaru, barw, patrona. Byli wyszkoleni do działań indywidualnych i na stanowiska dowódcze. Wykonywali ściśle tajne rozkazy i misje na zlecenie polskiego rządu w Londynie. Generał Elżbieta Zawacka „Zo” była kurierem Komendy Głównej Armii Krajowej i jedyłą kobietą w szeregach cichociemnych.

Cichociemni (The Silent Unseen) were not a separate military unit, and as such had no banner, colours, or patron. They were trained as lone operators and commanding officers. They executed top-secret orders and missions commissioned by the Polish government in London. General Elżbieta Zawacka, nom-de-guerre Zo, was a courier for the High Command of the Home Army, and the only woman among the Silent Unseen.

☑ Znak spadochronowy Armii Krajowej (fot. AIPN)

The Parachute Badge of the Home Army (Photo: AIPN)

☑ Elżbieta Zawacka „Zo” (fot. Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej)

Elżbieta “Zo” Zawacka (Photo: General Elżbieta Zawacka Foundation)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

GORZKI SMAK ZWYCIĘSTWA

THE BITTER TASTE OF VICTORY

Tragiczna śmierć gen. Władysława Sikorskiego w katastrofie w Gibraltarze w 1943 r. osłabiła pozycję polskiego rządu w Londynie. Po bitwie stalingradzkiej Józef Stalin rósł w siłę i zaczął tworzyć podporządkowane sobie komunistyczne struktury przyszłego państwa polskiego. W lutym 1945 r. żołnierze służący w Polskich Siłach Zbrojnych poznali ustalenia konferencji jałtańskiej, której uczestnicy zgodzili się na oddanie Polski do sowieckiej strefy wpływów, odebranie Polsce Kresów Wschodnich i odsunięcie od władzy legalnego polskiego rządu na uchodźstwie. Informacje te doprowadziły do kryzysu w stosunkach polsko-brytyjskich. Żołnierze polscy uczestniczyli jednak w wojnie aż do kapitulacji Niemiec. Mimo wielu sukcesów odniesionych w walkach na frontach II wojny światowej, bohaterstwa, a nawet heroizmu i ofiar Polacy nie wzięli udziału w defiladzie zwycięstwa w Londynie 8 czerwca 1946 r.

The tragic death of General Władysław Sikorski in a plane crash in Gibraltar in 1943 weakened the position of the Polish Government in London. With his position strengthened after the Battle of Stalingrad, Joseph Stalin began to form the structures of a future communist Polish state, obedient to him. In February 1945 the soldiers of the Polish Armed Forces learnt the resolutions of the Yalta Conference, which included incorporating Poland into the Soviet sphere of influence, forfeiting Kresy, its eastern territories, to the Soviet Union, and stripping the legal Polish government-in-exile of all authority. That information led to a crisis in Polish-British relations. However, the Polish troops went on fighting the war until the capitulation of Germany. Despite the great and numerous successes on the fronts of the Second World War and their heroism and sacrifice, Poles did not participate in the victory parade in London on 8 June 1946.

☒ Opuszczenie obozu Polskiego Korpusu Przysposobienia w Ayr przez żołnierzy 2. Warszawskiej Dywizji Pancerniej. Żołnierze świeżo zdemobilizowani – jeden z nich już w ubraniu cywilnym (fot. NAC)

Soldiers of the 2nd Warsaw Armoured Division leave the Polish Repatriation Camp in Ayr. The soldiers have been freshly decommissioned; one of them is already wearing civilian clothing (Photo: NAC)

☒ Konferencja w Jałcie w 1945 r. Od lewej siedzą: premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill, prezydent USA Franklin Delano Roosevelt, przywódca ZSRS Józef Stalin (fot. domena publiczna)

The Yalta Conference in 1945. Sitting, left to right: British Prime Minister Winston Churchill, US President Franklin Delano Roosevelt, and Soviet leader Joseph Stalin (Photo: public domain)

☒ Parada dla uczczenia zwycięstwa, Londyn, 8 VI 1946 r. (Photo: ALAMY)

The London Victory Parade, 8 June 1946 (Photo: ALAMY)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

KONIEC MARZEŃ

THE END OF A DREAM

Wiosną 1946 r. Brytyjczycy zakomunikowali dowódcom polskich jednostek konieczność rozwiązania formacji wojskowych. Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych była prowadzona wbrew stanowisku władz polskich na uchodźstwie. Zamierzano przygotować żołnierzy do życia cywilnego i w tym celu powołano Polski Korpus Przystosowania i Rozmieszczenia. Symboliczną datą końca Polskich Sił Zbrojnych był 10 lipca 1947 r. – dzień złożenia sztandarów w Instytucie Historycznym im. Sikorskiego w Londynie. We wrześniu 1946 r. władze komunistycznej Polski pozbawiły oficerów, w tym generałów: Andersa, Maczka, Kopańskiego, obywatelstwa polskiego.

Jeszcze niedawno bohatersko walczący żołnierze musieli podjąć trudną decyzję: wrócić do kraju rządzonego przez komunistów czy pozostać za granicą? W kraju czekały ich inwigilacja i prześladowania. Część zdecydowała się zostać za granicą, tam znalazła dom, założyła rodziny. Odnaleźli spokojną przystań, choć wciąż tęsknili za ojczyzną. Polskę wolną i niepodległą zobaczyli nieelczni.

In the spring of 1946, the British informed the Polish commanders about the need to disband the military units. The demobilisation of the Polish Armed Forces continued against the stance adopted by the Polish government-in-exile. The Polish Resettlement Corps was set up to prepare soldiers for civilian life. The symbolic date marking the end of the Polish Armed Forces was 10 July 1947, when the Polish military banners were deposited in the Sikorski Institute in London. In September 1946 the government of communist Poland stripped the officers of the Polish Armed Forces, notably generals Anders, Maczek, and Kopański of Polish citizenship.

The soldiers, quite recently proving their gallantry on the battlefield, now had to take a difficult decision: whether to return to their homeland under communist rule, or to stay abroad. In Poland, they could expect to come under surveillance and persecution. Some decided to stay abroad, where they made their homes and started families. They found a safe harbour, yet they would always miss their country. Only a few lived to see a free and independent Poland.

☒ Brama do Wojskowego Obozu Repatriacyjnego żołnierzy z Polskich Sił Zbrojnych, Gdańsk, 1947 r. (fot. NAC)

The gate to the Military Repatriation Camp for the soldiers of the Polish Armed Forces, Gdańsk, 1947 (Photo: NAC)

☒ Żołnierze służący w Polskich Siłach Zbrojnych wracają statkiem do Polski, 1946 r. (fot. ze zbiorów Marcina Rudzińskiego; Fundacja Ośrodka KARTA)

Soldiers of the Polish Armed Forces on board of a ship, returning to Poland, 1946 (Photo from the collection of Marcin Rudziński; KARTA Centre Foundation)

☒ Złożenie sztandarów Polskich Sił Zbrojnych w Instytucie Historycznym im. gen. Sikorskiego (fot. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, zdjęcie udostępnione przez Fundację Ośrodka KARTA)

Depositing the banners of the Polish Armed Forces at the Sikorski Institute (Photo: Polish Institute and Sikorski Museum in London, courtesy of the KARTA Centre Foundation)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

Polacy na frontach II wojny światowej

Poles on WWII fronts

- kierunki ewakuacji polskich żołnierzy w 1939 r.
directions of evacuation of Polish troops in 1939
- trasa ewakuacji i szlak bojowy Armii Polskiej gen. Andersa
evacuation and battle routes of General Anders' Polish Army
- szlak Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich (1940)
battle route of Polish Independent Highland Brigade (1940)
- szlak 10 Brygady Kawalerii Pancernej gen. Maczka (1940)
battle route of Polish 10th Armoured Cavalry Brigade (1940)
- szlak Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940-1942)
battle route of Polish Independent Carpathian Brigade (1940-1942)
- szlak 1 Dywizji Pancernej gen. Maczka (1944-1945)
battle route of 1st Armoured Division (1944-1945)
- najdalszy zasięg okupacji państw osi
furthest Extent of Axis Occupation
- obszary pod kontrolą aliantów pod koniec 1942 r.
areas controlled by the Allies at the end of 1942
- państwa neutralne
neutral states
- Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich
Union of Soviet Socialist Republics

„Szlaki nadziei” to przebieg zbiorowej odysei obywateli polskich w latach II wojny światowej. Wędrowki te były związane z działalnością legalnych władz Rzeczypospolitej, a przyświecała im myśl o przywróceniu wolności i suwerenności Polsce.

„Trails of Hope” is the course of the collective odyssey of Polish citizens during the Second World War. They harkened to the activity of the legal government of the Republic of Poland, and followed the lodestar of returning freedom and sovereignty to Poland.

☑ Żołnierz 2. Warszawskiej Dywizji Pancernej przy drzewie jabłoni, 1945-1947 (fot. NAC)

A soldier of the 2nd Warsaw Armoured Division by an apple tree, 1945-47 (Photo: NAC)

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

PRAWDA LICZB

THE TRUTH IN NUMBERS

OKOŁO

315 000

LICZBA POLAKÓW
WYSIEDLONYCH DO ZSRS
W CZTERECH DEPORTACJACH

ca. 315,000 – the number of Poles deported into the USSR in four big deportation campaigns

LICZBA POLAKÓW EWAKUOWANYCH WRAZ
Z ARMIĄ ANDERSA DO 25 SIERPNIĄ 1942 R.

78 631

ŻOŁNIERZY

37 912

OSÓB CYWILNYCH

78,631 soldiers and 37,912 civilians – the number
of Poles evacuated with Anders' Army by 25 August 1942

POLSKIE SIŁY ZBROJNE W MAJU 1945

3 840

MARYNARKA

19 400

LOTNICTWO

170 000

SIŁY LĄDOWE

Polish Armed Forces in May 1945: Navy – 3,840; Air Force – 19,400; Army – 170,000

📷 Ćwiczenia żołnierzy 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii, 1943 r. (fot. AIPN)
Military exercises of the soldiers of the 1st Independent Parachute Brigade of the Polish Armed Forces in the UK, 1943 (Photo: AIPN)

STRATY

43 430

ŻOŁNIERZY

W TYM

7 608

POLEGŁYCH
I ZMARŁYCH OD RAN

losses: 43,430 soldiers, of which 7,608 died in battle and of wounds

OKOŁO

120 000

LICZBA ŻOŁNIERZY, KTÓRZY
POWRÓCILI DO POLSKI

ca. 120,000 – the number of soldiers who returned to Poland

Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności

☒ Zawieszenie polskiej flagi przez żołnierzy 3. Dywizji Strzelców Karpackich na Torre di Asinelli, Bolonia, 1945 r. (fot. NAC)

Soldiers of the 3rd Carpathian Rifle Division put up the Polish flag on Torre di Asinelli, Bologna, 1945 (Photo: NAC)

*Wystawa przygotowana przez
Instytut Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu
w ramach międzynarodowego projektu
„Szlaki Nadziei. Odyseja Wolności”*

Exhibition prepared by the Institute of National Remembrance
– Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation
within International Project *Trails of Hope. The Odyssey of Freedom*

**INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ**

**Szlaki Nadziei
Odyseja Wolności**

Пути надежды
Одиссея свободы

Wege der Hoffnung
Odyssee der Freiheit

Trails of Hope
The Odyssey of Freedom

KONCEPCJA WYSTAWY / EXHIBITION CONCEPT: dr Mateusz Marek

AUTORZY WYSTAWY / AUTHORS OF THE EXHIBITION: Ewa Dyngosz, Jakub Izdebski, dr Mateusz Marek, Ryszard Mozgol, Piotr Orzechowski, Marta Szczesiak-Ślusarek, Magdalena Wujda

PROJEKT GRAFICZNY / GRAPHIC DESIGN: Szymon Węglowski

RECENZJA / REVIEWERS: dr Piotr Chmielowiec, dr hab. Waldemar Grabowski, dr hab. Sławomir Kalbarczyk, dr hab. Jerzy Kirszak, dr Ewa Kowalska, dr Dmitriy Panto

MAPY / MAPS: Maciej Czaplicki, Art Sun

KOLORYZACJA ZDJĘĆ / PHOTO COLOURISER: Mikołaj Kaczmarek

REDAKCJA WERSJI POLSKIEJ / POLISH VERSION EDITORIAL: Magdalena Baj

TŁUMACZENIE / ENGLISH TRANSLATION AND PROOFREADING:

HOBBIT Piotr Krasnowolski, Martin Cahn

NA WYSTAWIE WYKORZYSTANO ILLUSTRACJE Z ZASOBÓW / THE EXHIBITION MAKES USE OF ILLUSTRATIONS FROM THE COLLECTIONS OF THE FOLLOWING: Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Centralnego Archiwum Wojskowego, Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej, Fundacji Ośrodka KARTA, Imperial War Museum, Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni, Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku, Muzeum Sił Powietrznych w Dęblinie, Muzeum Spadochroniarstwa i Wojsk Specjalnych w Wiśle, Narodowego Archiwum Cyfrowego, National Archives and Records Administration
Ze zbiorów prywatnych / the private collections of: Stanisława Błasiaka, Grzegorza Grześkowiaka, Tomasza Sikorskiego

WIĘCEJ NA STRONIE / MORE ON THE WEBSITE:

SZLAKINADZIEI.IPN.GOV.PL

1918 · 2018

PATRONAT NARODOWY
PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ ANDRZEJA DUDY
W STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

GŁÓWNY PARTNER WYSTAWY / MAIN PARTNER OF THE EXHIBITION:

Rzeczpospolita Polska
Ministerstwo
Spraw Zagranicznych

PATRONAT MEDIALNY / MEDIA PATRONAGE:

